

Representacions del passat en els poemes homèrics i relats externs a la trama

Jesús Carruesco - Montserrat Reig
Universitat Rovira i Virgili - ICAC

ABSTRACT

Miralles' analysis of the Hesiodic myth of races, emphasizing the different temporalities present in the story, is applied in this paper to the representation of the past underlying the Homeric narratives external to the Trojan story. Through the analysis of some study cases, such as Nestor or Peirithoos, four ways of inserting the stories in the main narrative are singled out. Notwithstanding the specificity of each narrative digression to its immediate context in the poem, an overall conception of time linking all of them is shown to be fundamentally coherent with Hesiod's image of a continuum of time between the heroic past and the present of the audience. The main function of those narratives is to challenge the fundamental pattern of decay underlying that conception through the re-presentation of a paradigmatic past that can be emulated in the present.

KEYWORDS: Greek epic, past, time, Hesiod, Homer

El punt de partida del nostre estudi es troba en l'anàlisi que va proposar Carles Miralles del mite hesiòdic de les edats en un article de 1975 titulat «Hesíodo sobre los orígenes del hombre y el sentido de *Trabajos y días*», publicat al *Boletín del Instituto de Estudios Helénicos*.¹ Miralles hi proposava una lectura alternativa, potser complementària, a l'anàlisi estructuralista de Vernant,² que ell veia condicionada per la voluntat d'identificar la presència de la tripartició funcional de Dumézil a la cultura grega. Si Vernant havia agrupat les sis edats (incloent-hi la innominada edat distòpica futura) en tres parelles marcades per l'alternança de δίκη i ὄβρις, agrupant així en aquesta dicotomia l'edat de bronze amb la dels herois, Miralles posava l'èmfasi en

1. MIRALLES 1975.

2. VERNANT 1960.

canvi en la diferència qualitativa que l'edat dels herois introdueix respecte a les tres primeres edats, una diferència que té a veure amb la naturalesa, gairebé podríem dir la textura, del temps. En efecte, a diferència de les edats d'or, plata i bronze, que habiten un temps indeterminat, remot i heterogeni del nostre, un temps que ell qualifica de pròpiament mític, amb l'edat dels herois Hesíode introdueix punts de referència espacials precisos, Tebes i Troia, i individus amb nom propi, Èdip i Helena, que van viure en un temps determinat, mesurable a través del concepte de les successives generacions, un temps que podem gairebé considerar 'històric', en la mesura en què podem remuntar-nos-hi des del nostre present o viceversa a través de la genealogia.³

De cara a la nostra discussió dels poemes homèrics, voldríem aquí prolongar aquesta lectura de Carles Miralles, que ens sembla molt pertinent, reclamant l'atenció sobre l'expressió *πρωτέρη γενεή* (al vers 160). Els dos termes són especialment significatius. Si les diverses edats, incloent la dels herois, són anomenades *γένος*, el canvi temporal esmentat es pot veure en aquest terme *γενεή*, que en l'èpica significa 'generació' i 'llinatge', i que ve per tant a indicar la unitat bàsica de mesura d'aquest nou temps quantificable: tant una generació que es diferencia de l'anterior o de la següent, en la línia vertical del temps, com el llinatge que es desenvolupa en paral·lel a un altre, i tots dos permetent la sincronització horitzontal (els herois de la guerra de Tebes són els pares dels de la de Troia). El resultat és la possibilitat de construir un passat complex i coherent, fet d'espais i persones relacionables entre ells. Per la seva banda, de l'adjectiu *πρότερος* cal destacar el sufix comparatiu *-τερος*, que implica un temps anterior, però no radicalment diferent, respecte a una referència present, una diferència de grau dins d'un *continuum* temporal (Miralles diu un 'ahir' respecte a un 'avui'), en definitiva, el passat d'un present, que d'alguna manera segueix estant inscrit en aquest o és susceptible de ser re-presentat per un acte de memòria. Significativament, a la *Teogonia* aquest adjectiu s'empra per descriure els *πρότεροι θεοί*, és a dir, la generació dels Titans respecte als déus Olímpics (*Th.* 424, 486). L'adjectiu estableix, per tant, un clar paral·lel entre el passat dels déus actuals a la *Teogonia*, la generació dels Titans, i el passat dels humans contemporanis a *Treballs i Dies*, la raça dels herois (*Th.*100).

3. En un sentit similar al temps dels déus *versus* temps dels humans de DARBO-PESCHANSKI 1987. Aquesta mateixa distinció a Hesíode l'ha represa també CURRIE 2012 relacionant-la amb el context històric dels contactes de la cultura grega arcaica i les antíquissimes tradicions del Pròxim Orient.

L'altre aspecte que ens interessa de l'anàlisi de Miralles d'aquest passatge és la connexió que fa entre la raça dels herois i l'edat d'or a través de la referència repetida a Cronos, si, com argumenta, hem d'acceptar el vers 169. Els homes de l'edat d'or vivien sota el regne de Cronos i en morir romanen com a δαίμονες ἐπιχθόνιοι. Els herois generalment moren i se'n van a l'Hades, com nosaltres, excepte alguns d'ells, que gaudeixen d'un destí feliç, de nou sota Cronos, que regna ara a l'illa dels Benaurats, a les ribes d'Oceà. D'aquesta manera, l'edat dels herois comporta una nova temporalitat, que es perllonga en el present, però alhora manté respecte a aquest present una situació de superioritat, en la mesura en què la reevocació d'elements de l'edat d'or, ni que sigui *post mortem* i només per a alguns, la fa millor que l'actual.

El sufix *-τέρος* en *πρωτέρη* implica, com ja hem dit, una idea de comparació, i un altre element característic d'aquest temps anterior és el fet de ser millor respecte a l'actual, com Hesíode deixa ben clar en presentar l'edat de ferro. Si el temps dels herois, en la lectura de Miralles, representa un nou començament respecte a les tres edats anteriors, un començament que podrien marcar mites com el de Prometeu i Pandora, o el de Deucalió i Pirra, l'esquema de millor a pitjor que marcava el pas de l'edat d'or a la de plata i d'aquesta a la de bronze torna a començar en la nova línia que porta del món dels herois al nostre temps i al previsible futur distòpic totalment desconegut de la δίκη i l'αἰδώς. Evidentment, aquesta degradació present a *Treballs i Dies* s'inverteix en el cas de la *Teogonia* pel que fa als déus, però sense alterar l'ús de l'adjectiu per presentar un passat, en aquest cas inferior, que es perllonga en el present.

Aquesta dimensió del passat expressada a *Treballs i Dies* creiem que també és present als poemes homèrics, encara que sigui amb un format diferent. El nostre propòsit és abordar aquesta qüestió com a part d'una recerca més àmplia, fent només esment d'alguns exemples molt concrets. Alguns estudis recents han treballat la qüestió del temps i del passat en aquests poemes, però des d'una perspectiva força diferent.⁴ De Jong ha estudiat els mecanismes del temps narratiu i el seu funcionament a l'èpica.⁵ Andersen⁶ ha analitzat el passat intern a la trama que el poema mateix va construir a mesura que avança. Afirmava que no ens trobem davant d'un passat tancat i fixat, sinó en construcció, sempre en funció del present. És l'ocasió present la que determi-

4. Cf. BAKKER 2005.

5. DE JONG 1990 es refereix bàsicament a les prolepsis, analepsis, al ritme o a l'ordre de la narració.

6. ANDERSEN 1990.

na allò que en cada cas es decideix dir del passat i la versió que se'n dona, no la voluntat de referir-se a una obra anterior, ni tan sols a la tradició poètica en general. Això significa que pot haver-hi variacions, fins i tot contradiccions, segons l'ocasió, en el relat dels fets passats dins d'una obra mateix, però són ἐτήτυμοι en les circumstàncies de la narració (les dues versions del rescat de Licàon, per exemple, a Il. XXI, 34-96 i XXIII, 744-749).⁷ Nosaltres ens hem centrat, en canvi, en un seguit d'històries que evoquen un passat extern a la trama central de cada poema, la guerra de Troia o el *nóstos* d'Ulisses, amb la intenció d'eixamplar la imatge de les generacions humanes i les seves vicissituds més enllà d'un episodi o d'una sola tradició poètica, mostrant, d'una banda, la complexitat i coherència del passat i, de l'altra, l'element de degradació inherent al pas del temps humà que només podrà ser aturat o retardat per l'emulació d'aquell passat.⁸

Aquestes narracions externes són introduïdes en el poema bàsicament de quatre maneres: a) la genealogia d'un personatge (l'episodi de Glauc i Diomedes n'és l'exemple més conegut); b) l'origen d'un objecte (pensem en la llança d'Aquil·les o l'arc d'Odisseu); c) el catàleg, amb l'esment d'una ciutat o d'un personatge nou (l'Atenes del catàleg de les naus que evoca la història d'Erecteu, o les heroïnes del cant XI de l'*Odissea*); d) la necessitat d'utilitzar un *exemplum* o una comparació que, mitjançant l'evocació d'una història del passat, clarifiqui i, sobretot, transformi el context present (els casos de Licurg, de Melèagre o de Níobe en serien bons exemples). Aquesta tipologia pot resultar aclaridora a l'hora d'identificar el ventall de mecanismes compostius que el poeta pot utilitzar per tal d'inserir una narració externa a la trama. No obstant, el que a nosaltres ens interessa aquí no és analitzar cadascuna d'aquestes categories per separat, sinó mostrar com totes elles —a vegades combinades— contribueixen al desenvolupament d'una sèrie de relacions intergeneracionals en què l'antic funciona com un paradigma que, a través de la memòria, desperta una reacció, positiva o negativa, d'emulació o de confrontació en l'home del present. Compartim, en aquest sentit, la idea proposada per Maureen Alden en el seu estudi *Homer beside himself: Para-Narratives in the Iliad*⁹ que la funció principal d'aquestes *para-narratives*, com ella les

7. ANDERSEN 1990, 36-37.

8. La qüestió de la decadència dels humans i la visió de la fama cantada per la *Iliada* com un procés que s'ha de completar en un futur l'ha desenvolupada recentment GARCÍA 2013.

9. ALDEN 2001.

anomena, és el valor paradigmàtic respecte a l'acció principal de l'obra. Cap d'elles és una simple digressió, sinó que sempre són rellevants per a la situació present.¹⁰ Però el nostre propòsit no és entendre-les una a una en funció del context narratiu, sinó com un conjunt que mostra una visió articulada del passat en què les diverses generacions que el configuren estan en permanent comparació, com els herois mateixos de l'èpica. Per això examinarem en primer lloc una història que creiem que marca de forma paradigmàtica la relació amb el passat en els poemes homèrics, tant per la riquesa de motius que exhibeix com per la situació que ocupa en el relat.

El primer viatge al passat que ens proposa el poeta de la *Iliada* cap a una història externa a la de la guerra de Troia es troba al principi de l'obra, en l'escena de la fatídica disputa entre Agamèmnon i Aquil·les (I 247-274). En veure el caire que està prenent la baralla, l'ancià Nèstor intervé, intentant fer de mediador. És important parar atenció tant a les paraules que utilitza el poeta per presentar Nèstor com a les que aquest profereix. En unes i altres es tematitza el motiu de les generacions humanes i la comparació entre els herois antics i els homes moderns. Pel que fa a la presentació de Nèstor, el poeta comença destacant el poder melliflu de les seves paraules, un tret que l'acosta —amb tota pertinència per a aquest context— als reis inspirats per les Muses que amb les seves rectes sentències resolen conflictes a l'àgora, tal com els caracteritza Hesíode a la *Teogonia*, tot posant-los al mateix nivell que els poetes.¹¹ Immediatament a continuació, el tret distintiu de Nèstor, la seva longevitat, és presentat en aquests termes: «ja havien mort dues generacions (γενεαί) de mortals que juntament amb ell s'havien criat i nascut a la divina Pilos, i ja governava sobre els tercers». La intel·ligibilitat sense problemes d'aquesta frase no ens ha d'amagar el seu caràcter extraordinari: aquesta és l'única aparició del plural γενεαί en tota l'èpica, i acompanyat dels numerals δύο i τριτάτοις introdueix en el poema per primera vegada el còmput temporal cap al passat basat en el nombre de generacions, que servirà per organitzar i sincronitzar algunes de les històries del mite heroic respecte al present intern dels poemes, la guerra de Troia. L'interval de tres generacions evoca la unitat

10. Ja AUSTIN 1966, 295-300 advertia de l'error de considerar aquestes històries digressions purament al servei del plaer de l'oient i apuntava el seu caràcter paradigmàtic. Vegi's també la discussió i estat de la qüestió sobre aquests relats a LYNN-GEORGE 1988, 1-26. GRETHLEIN 2012, sobretot 14-24, també fa una anàlisi d'aquestes narracions en relació a allò que ell anomena 'plupast'.

11. Sobre el personatge de Nèstor vegi's DICKSON 1995, principalment com a figura de mediació (101-156) i com a veu poètica (47-100).

natural d'avi-pare-fill en una genealogia, però aquí el mode d'introducció de la història passada en el present no és genealògic, sinó que ve donat per l'extraordinària longevitat d'un home que li permet fer de testimoni ocular de com eren els homes del passat. La paraula mel·líflua de Nèstor evoca aquí la del poeta, com hem vist, i la insistència en el seu caràcter de testimoni ocular del que narra (261-262: ὠμίλησα, ἴδον, ἴδωμαι) evoca per contrast la deficiència de coneixement que reconeixerà el poeta en el segon proemi, en el cant II, on se la contraposa a les Muses, que saben perquè sempre són presents, com a dees immortals (485-486: ὑμεῖς γὰρ θεαὶ ἐστε πάρεστέ τε ἴστέ τε πάντα, ἡμεῖς δὲ κλέος οἶον ἄκούομεν οὐδέ τι ἴδμεν). Nèstor no necessita la inspiració de les Muses per donar autoritat al seu testimoni sobre el passat i això fa més important aquesta primera intervenció seva.

El caràcter extraordinari d'aquesta intervenció rau també en el seu contingut, que per una vegada no consisteix en una acció, com passarà en ocasions posteriors, sinó en el tema mateix dels herois del passat i la seva qualitat superior a la dels del present. La història evocada és la lluita dels lapites i els centaures, un dels mites més paradigmàtics de la cultura grega, com queda ben palès en la iconografia de l'art arcaic i clàssic, des del centaure de Lefkandi del s. VIII aC fins al vas François o les mètopes del Partenó. Però aquí l'al·lusió es redueix a un petit catàleg de sis noms, emmarcats pels dos protagonistes, Píritous i Teseu (1, 263-265). Aquesta essencialització dels relats del passat en reduir-los a l'evocació dels simples noms dels personatges principals ens remet a passatges programàtics, sovint a l'inici del poema, com ara el primer catàleg de les generacions divines en boca de les Muses a l'inici de la *Teogonia* o les breus al·lusions a Tebes i Troia, Èdip i Helena, en el mite de les edats dels *Treballs*. Malgrat la seva mida reduïda, com la d'aquells, és important observar que aquest és el primer catàleg de la *Ilíada*, un altre element que relaciona aquest passatge amb el gran catàleg de les naus del cant següent. D'altra banda, aquest format minimalista també es correspon a l'ús paradigmàtic que fa del mite la lírica coral, per exemple en la primera part del mite d'Alcman o sovint en les odes pindàriques.¹² Maureen Alden, en l'estudi abans esmentat, insisteix en el valor paradigmàtic d'aquestes para-narracions, tant en els casos en què la intenció parenètica és explícita, com ara aquí o en el gran relat de Melèagre en el cant IX, com quan no ho és. En el passatge que ens ocupa aquesta funció paradigmàtica és emfàticament afirmada per Nèstor abans i després de la seva evocació del passat: ἀλλὰ πίθεσθ' / ἀλλὰ πίθεσθε καὶ ὕμμες.

12. Cf. Alcman. 1, 1-12; Pind. *Ol.* X, 61-72, *Pyth.* IV, 171-183, *Isth.* VII 1-16, 31-36.

Però com ja hem dit, el tema central de la intervenció de Nèstor no és en aquesta ocasió la història en ella mateixa, sinó més aviat el tema concomitant de la comparació entre els herois del passat i els homes del present, que és el que confereix autoritat al supervivent d'aquella edat anterior que és Nèstor per a ser escoltat pels homes d'ara, Agamèmnon i Aquil·les, més joves que ell (νεωτέρω). El comparatiu i el superlatiu s'associen aquí a la diferència temporal: aquells eren millors que no són aquests (ἀρείοισιν ἢ ἐπερ ὑμῖν), eren molt poderosos (κάρτιστοι, dues vegades) perquè lluitaven amb bèsties salvatges que també n'eren de poderoses (κάρτιστοις). 'No he tornat a veure', diu, 'ni veuré homes als com eren ells (τοίους...οἷον...)': apareix també aquí el relatiu comparatiu οἷος, que, sovint combinat amb ποτε, serà un dels principals modes d'introducció del passat en el present de la *performance*, tant en comparacions puntuals com repetidament, formant catàlegs (cf. les *Eees*), ja sigui a la tradició rapsòdica, ja a la coral. Per últim, tots aquests elements de valoració qualitativa i comparació dels herois del passat amb els del present culmina en l'expressió: οἱ νῦν βροτοὶ εἰσιν ἐπιχθόνιοι. L'adverbi νῦν es contraposa al πρόσθεν de la presentació de Nèstor pel poeta i al ποτε de les paraules del mateix Nèstor per completar el retorn del viatge temporal cap al passat de l'edat dels antics herois a la dels herois presents de la guerra de Troia, que ja no lluiten contra monstres, com ho feren Pirítous i els seus companys contra els centaures, o, en un altre relat extern a la trama, el del llinatge de Glauc en el cant VI, com va lluitar Bel·lerofont contra la Quimera. Però alhora aquesta expressió que apareix aquí per primera vegada, retornarà en quatre ocasions al llarg del poema, lleugerament modificada en οἷοι νῦν βροτοὶ εἰσι,¹³ però ara en boca del poeta, per fer el salt temporal següent, del món d'aquells herois de Troia, que ara són el nostre passat, al present del públic del poema. Es tracta de la famosa comparació de la força de Diomedes, Àiax, Hèctor i Eneas en llançar una pedra que no podrien aixecar ni dos homes dels d'ara. A través d'aquesta fórmula, doncs, tres edats de qualitat descendent queden definides: els herois més antics, els herois de la saga troiana i els homes d'avui.

La recurrència de diverses expressions lligades al pas de les generacions en el passatge de Nèstor que comentem, δύο γενεαὶ μερόπων ἀνθρώπων, οἱ οἱ ἅμα τράφεν ἢ δ' ἐγένοντο, per parlar de la duració de la vida de Nèstor, κείνοι ἐπιχθονίων τράφεν ἀνδρῶν en referir-se als herois precedents, i οἱ νῦν βροτοὶ εἰσιν ἐπιχθόνιοι als actuals, contribueix a dotar-lo d'un valor general i progra-

13. Il. V 307-309 (Diomedes); XII 381-383 (Àiax); XII 445-455 (Hèctor); XX 285-287 (Eneas).

màtic, que va més enllà de l'ocasió concreta de la intervenció de Nèstor en la disputa d'Agamèmnon i Aquil·les. Aquest valor paradigmàtic queda reforçat per la seva situació al principi del poema i pel fet que, com hem vist, el passatge presenta alhora el primer catàleg del poema i la primera evocació d'una història del passat heroic externa a la trama principal, una història d'altra banda que no és un relat de caire local, com els que relatarà posteriorment Nèstor, relacionats amb lluites dels pilis amb pobles veïns, sinó el mite paradigmàtic i panhel·lènic de la lluita dels lapites contra els centaures. Aquests aspectes fan aquest passatge comparable al mite hesiòdic de les edats, malgrat la seva diferència narrativa, en la mesura en què s'hi defineix el marc temporal general del poema, format per una successió de generacions humanes que porta d'una edat passada més heroica a un present que ho és menys i, en les posteriors comparacions amb els homes d'ara, a un futur que és el nostre present de l'edat del ferro.

Els temes que apareixen en aquest passatge ens serviran per a examinar alguns aspectes d'aquest marc temporal i en especial de la funció que les històries externes a la trama tenen en els poemes homèrics. Si ens fixem ara en la història concreta dels lapites contra els centaures, que aquí només ha estat evocada en els termes mínims però essencials dels noms dels seus protagonistes, podem resseguir-la a través d'una sèrie de referències a Pirítous i Teseu al llarg de la *Iliada* i l'*Odissea*, que d'una banda van creant un subtext narratiu continu i coherent als dos poemes i de l'altra mostren els diversos mecanismes narratius que utilitza el poeta per introduir les històries externes a la trama i construir la imatge d'un *background* passat amb un gruix temporal profund i ben estructurat. Així, en el cant següent, Pirítous i la seva lluita heroica contra els centaures són de nou evocats, però el relat apareix ara inserit en la trama principal en el marc d'un catàleg, el de les naus, i mitjançant un doble lligam, l'espacial del país dels lapites (subratllat, al costat del nom de les ciutats principals, amb la referència al mont Pèlion d'on Pirítous va foragitar els centaures), i el lligam genealògic amb dos dels personatges de la *Iliada*, Peripetes, fill de Pirítous, i el seu company Leonteu, net de Ceneu (II, 740-746). Les feres de les muntanyes del passatge anterior, φηρσῖν ὄρεσκώοισι, són represes aquí pels φῆρες λαχθήεντας, 'feres peludes', per evocar la mateixa imatge dels monstres primitius amb què van haver de lluitar aquells herois. Però els detalls que evoquen el relat, igualment reduïts al mínim, són seleccionats en funció del nou context, marcat per la referència local: així, en primer lloc, a la referència general a les muntanyes de l'epítet ὄρεσκώοι correspon aquí la referència concreta al mont Pèlion; en segon lloc, l'atenès Teseu desapareix

del catàleg d'herois evocats aquí, que es redueixen a dos, Pirítous i Ceneu, pare i avi dels herois que van a Troia (amb la qual cosa es manté la mateixa unitat de tres generacions successives del passat al present); i en tercer lloc, el lligam genealògic és reforçat amb el nom de la mare, Hipodamia, que afegeix una referència més precisa que a Nèstor li convenia donar al contingut concret de la història evocada, la convivialitat de les noces trencada pels excessos dels centaures.

Pirítous seguirà essent evocat ocasionalment com a pare de Polipetes, quan aquest entra en acció, però la tercera i última evocació a la *Iliada* d'una narració que el concerneix serà en boca de Zeus, dins de la llista de les seves amants (XIV 315-328), que comença precisament amb la relació del déu amb l'esposa d'Ixíon, que va engendrar Pirítous. Aquesta vegada la figura de Pirítous és el punt de partida d'un catàleg que, en boca d'un déu, no va cap al present sinó que sembla més aviat remuntar el temps, cap a Perseu, Minos, Hèracles, Dionís i, sense anomenar ja els fills sinó només les seves mares, cap a Persèfone, Apol·lo i Àrtemis, Ares, és a dir, retrocedint del llinatge dels herois al dels déus olímpics, de manera comparable al primer catàleg de la *Teogonia*, l'himne de les Muses que va des de Zeus i Hera fins a Gea, Oceà i la Nit.

A l'*Odissea*, Pirítous apareix dues vegades, en dos contextos narratius de nou diferents. Al final de la *Nekyia* (Od. XI, 630-635), Ulisses diu que hauria volgut quedar-s'hi més temps, perquè volia veure altres homes antics (προτέροισ ἀνέρας, o potser homes encara anteriors, segons com s'interpreti l'adverbi ἔτι). Aquests homes antics són precisament Pirítous i Teseu. Aquest últim ja havia estat evocat anteriorment, en el catàleg de les heroïnes, en relació amb Ariadna i la lluita contra el Minotaure, una al·lusió a la lluita contra el monstre que fa una funció similar a la referència als centaures en els passatges iliàdics, però cap dels dos arribarà finalment a fer-se present davant dels ulls d'Ulisses, perquè aquest va ser presa del temor que també se li aparegués la Gorgona. De nou sembla establir-se una separació entre els herois passats, que com Perseu, Teseu o Pirítous s'enfrontaren a monstres terribles, i l'heroi present, que marxa davant la possibilitat de trobar-se'n amb un. És cert que Ulisses es trobarà amb éssers com Polifem, Escilla o les Sirenes, però el seu enfrontament mai no és frontal ni marcat per la força, en forma de combat, sinó que es basa en l'astúcia i privilegia poder escapar sa i estalvi per damunt de la destrucció de l'adversari. També és interessant observar que aquesta trobada de l'heroi amb el monstre queda confinada a l'*Odissea* als Apòlegs, que en lloc d'allunyar-la cap al passat, com a la *Iliada*, l'allunyen en l'espai,

projectant-la cap a les ἐσχατιαί. Aquest sembla ser un tret, en termes generals, de l'*Odissea* respecte a la *Iliada* en el tema que ens ocupa: l'aprofundiment temporal que les històries externes a la trama realitzen és aquí menor (no trobem llargues genealogies com la de Glauc) i en el seu lloc veiem un eixamplament podríem dir horitzontal, en l'espai físic del viatge o en les històries autobiogràfiques dels personatges, ja siguin falses com les d'Ulisses o Atena o verídiques com la de Teoclimen o Eumeu, que es mouen en una temporalitat contemporània o de passat recent.

La darrera aparició de Pirítous a l'*Odissea* representa un mode diferent dels que hem vist fins ara, però també freqüent en els dos poemes com a mecanisme d'inserció d'històries externes a la trama: l'*exemplum*, és a dir, la història que ve motivada exclusivament per l'ocasió que es dona en l'acció present de la trama principal, sense cap altre lligam amb aquesta, com ara un episodi en què ha participat el personatge que l'explica, la seva genealogia, l'espai d'on procedeix o en el qual es troba en el moment del relat, o un objecte que és present en aquell lloc i temps. Es tracta de l'advertència que en el cant XXI (293-310) Antínous fa a Ulisses, que ha pres l'aparença d'un captaire, sobre els perills de l'excés amb el vi. La història de la transgressió del centaure Euritió, ebri, que va ser expulsat de la festa nupcial de Pirítous i mutilat, un fet que feu esclatar la batalla entre centaures i lapites, és evocada com un *exemplum* negatiu, que qui la narra exhorta a evitar. Exemples comparables en són, a la *Iliada*, la història de Licurg narrada per Diomedes en el cant VI i, sobretot, en l'ambaixada a Aquil·les al cant IX, la història de Melèagre, que va actuar massa tard i és per això explícitament presentat per Fènix en acabar el seu discurs com l'exemple d'allò que Aquil·les ha d'evitar (IX, 600): ἀλλὰ σὸ μὴ μοι ταῦτα νόει φρεσὶ. D'altra banda, com a exemples a imitar podríem citar la famosa història de Níobe, que Aquil·les exhorta Príam a emular, acceptant de menjar malgrat el dolor que el tenalla. Dos aspectes cal destacar del passatge de l'*Odissea* que ens ocupa: la història és plenament rellevant per al context de la trama principal en què s'explica, funciona com a paradigma actiu que illumina, comenta, problematitza o transforma el present, sovint de manera complexa i amb més d'un nivell de significació. Aquí, per exemple, com ja ha observat Maureen Alden,¹⁴ la història de l'embriaguesa d'Euritió i les seves conseqüències és narrada per Antínous com una exhortació a la sobrietat adreçada al captaire, però té un significat irònic per a aquest, que no és altre que Ulisses, i per al públic del poema, que perceben com la censura d'Eu-

14. ALDEN 2017, 3-4.

ritió que fa Antínous s'hauria d'aplicar precisament al comportament dels pretendents, i per tant adquireix un caire ominós: la imatge del càstig i la mutilació que pateix Euritió a mans de Pirítous i els herois lapites d'aquell temps passat anticipa la violenta mort dels pretendents a mans de l'heroi actual, Odisseu. D'altra banda, volem cridar l'atenció com en cadascuna de les evocacions de la història de Pirítous han anat apareixent elements diferents: la llista dels sis herois principals i la categoria superior d'aquells herois respecte als d'ara en la història de Nèstor; les realitats epicòriques de l'espai de Tessàlia, amb el mont Pèlion, i de les genealogies dels reis locals que van anar a Troia, fill i net respectivament de Pirítous i Ceneu, en el catàleg de les naus; la filiació de Pirítous com a fill real de Zeus i putatiu d'Ixíon, així com la seva relació amb altres d'aquells herois que eren directament fills dels déus, com Perseu, Minos o Hèracles, en el catàleg d'amants de Zeus; la parella heroica Teseu i Pirítous, herois del passat que lluitaren contra monstres i que es contraposen a l'heroi modern Ulisses, que no els va arribar a veure a l'Hades; finalment, la història de l'origen de la guerra entre lapites i centaures, que esclatà per la immoderació etílica del centaure Euritió i l'ultratge a la núvia, en l'*exemplum* d'Antínous a Ulisses. Aquests elements que el poeta selecciona en cada cas estan en funció de cadascun dels contextos de la trama principal en què l'evocació es produeix, com bé han notat Andersen i Alden. També podem estar d'acord, com Andersen¹⁵ emfasitza, que no necessàriament hi ha d'haver una versió canònica del relat, que hàgim de suposar que existia en un altre poema o en la tradició en el seu conjunt: el poeta pot reprendre relats ben coneguts i alhora inventar detalls, noms o accions per adaptar millor el relat a cada ocasió narrativa, i no se sent lligat a un principi estricte de no contradicció, quan diferents contextos generen versions no del tot coincidents d'una història: l'aede no és un historiador.¹⁶ Però exemples com el de les diverses evocacions de la història de Pirítous demostren que en la contínua generació d'històries externes a la trama principal no és menys important l'interès per construir la imatge d'un passat subjacent, coherent i connectat de múltiples maneres tant als altres fets i personatges del passat evocats al llarg del poema com al present d'aquest.

15. ANDERSEN 1990, 41-35.

16. Per a d'altres estudis anteriors sobre les relacions del poema homèric amb la tradició poètica preexistent i la funció de les 'digressions', vegi's BRASWELL 1971 i MORRISON 1992; JONES 1992 explora en aquest sentit les digressions de l'*Odíssea* per demostrar que el passat pretrojà d'Odisseu a Ítaca és majoritàriament invenció homèrica.

CONCLUSIONS

L'estudi que hem dut a terme fins aquí dibuixa un marc temporal general que és fonamentalment coherent també amb el que traça Hesíode en el mite de les edats: un temps humà que condueix des de l'edat dels herois fins al present al llarg de les generacions, seguint una línia general de degradació qualitativa dels homes mortals. Tanmateix, aquesta afirmació tampoc no s'ha d'entendre en un sentit estàtic, monolític o fatídic. La imatge del passat que la successió d'històries va generant també està oberta a problematitzacions i excepcions. Així, el tema de la superioritat de les generacions passades sobre les presents, emfàticament afirmat per Nèstor en la primera història externa de la *Iliada*, serà confirmat pel poeta i altres personatges en nombroses ocasions, com quan es compara Podarces amb el seu germà gran Protesilau, del qual es diu: ὁ δ' ἄμα πρότερος καὶ ἀρείων (II, 706-708). Però aquest motiu troba una clara excepció en l'obscur heroi Perifetes, de qui, en morir a mans d'Hèctor, es diu que era molt millor que el seu pare Copreu, el missatger d'Euristeu (II. XV, 638-643). En altres ocasions, la comparació entre pares i fills és problematitzada, especialment en el cas dels herois que combateren a la primera guerra de Tebes, els pares dels herois que van anar a Troia. En un famós pasatge del cant IV (403-414), el νεῖκος amb què Agamèmnon espera Diomedes per despertar-li el μένος guerrer consisteix precisament a retreure-li la seva inferioritat a la guerra respecte al seu pare Tideu, a través d'un extens relat de les proeses d'aquell. Però en aquest cas el company de Diomedes, Estènel fill de Capaneu, s'hi torna i el desmenteix, argumentant que allà on aquells van fracassar, és a dir, en la conquesta i destrucció de Tebes, ells, els Epígons, han tingut èxit. La qüestió queda oberta, i no la resol realment la intervenció de Diomedes fent callar el seu company i reconeixent la bona actuació d'Agamèmnon en presentar una imatge d'un pare millor que ell com a mitjà d'esperonar-lo al combat. Podem entendre que la intervenció d'Estènel és comparable a la del desvergonyat Tersites i, així com la d'aquell fou desautoritzada per Ulisses, aquesta ho és per Diomedes, que confirma així la imatge tradicional de la superioritat dels herois passats. Sigui com sigui, és interessant remarcar que les paraules de Diomedes fan explícita la funció de l'evocació de les històries del passat, és a dir, la seva capacitat d'actuar sobre el present com un paradigma a emular o a evitar. Com l'Eris bona dels *Treballs*, la superioritat dels herois del passat genera una tensió que espera els homes del present cap a l'emulació d'aquells models: la degeneració potser no és inevitable, el fill pot ser millor que el pare, com Perifetes, o reeixir on aquell fra-

cassa, com els Epígons; en qualsevol cas la història l'interpel·la i l'exhorta a intentar-ho. I un cop més no és diferent aquest esquema de la funció del mite de les edats en els *Treballs i Dies*: la tendència és cap a un futur distòpic, sí, però el poeta exhorta Perses i els βασιλεῖς a evitar-lo practicant la justícia, i la raça dels herois, en ser qualificada de més justa i millor que la que la precedí, ofereix un estímul en aquest sentit. Des d'aquesta perspectiva, la funció de les narracions externes a la trama en els poemes homèrics no és només construir un marc temporal i una imatge del passat articulada i coherent, sinó que també defineixen els modes en què la presencialitat d'aquell passat a través del relat pot influir i modelar el present, d'una manera del tot comparable als modes en què aquesta acció és duta a terme pel poeta líric a través de la *performance* coral.

BIBLIOGRAFIA

- M. ALDEN 2001, *Homer beside himself: para-narratives in the Iliad*, Oxford.
- Ø. ANDERSEN 1990, «The Making of the Past in the Iliad», *Harvard Studies in Classical Philology* 93, pp. 25-45.
- N. AUSTIN 1966, «The Function of Digressions in the Iliad», *Greek, Roman and Byzantine Studies* 7 (4), pp. 295-312.
- E. J. BAKKER 2005, *Pointing at the past: from formula to performance in Homeric poetics*, Cambridge, Ma.
- B. K. BRASWELL 1971, «Mythological innovation in the Iliad», *The Classical Quarterly* 21 (1), pp. 16-26.
- B. CURRIE 2012, «Hesiod on Human History», in J. MARINCOLA; LL. LLEWELLYN-JONES; C. MACIVER (edd.), *Greek Notions of the Past in the Archaic and Classical Eras: History without Historians*, Edinburgh, pp. 37-64.
- C. DARBO-PESCHANSKI 1987, *Le Discours du particulier: essai sur l'enquête hérodotéenne*, Paris.
- I. J. F. DE JONG 2007, «Homer», in I. J. F. DE JONG; R. NÜNLIST (edd.), *Time in Ancient Greek Literature*, Brill, Leiden-Boston, pp. 17-37.
- K. DICKSON 2016, *Nestor: Poetic Memory in Greek Epic*, London-New York.
- L. F. GARCÍA JR. 2013, *Homeric Durability. Telling Time in the Iliad*, Washington.
- J. GRETHLEIN 2012, «Homer and Heroic History», in J. MARINCOLA; LL. LLEWELLYN-JONES; C. MACIVER (edd.), *Greek Notions of the Past in the Archaic and Classical Eras: History without Historians*, Edinburgh, pp. 14-36.
- P. V. JONES 1992, «The past in Homer's *Odyssey*», *The Journal of Hellenic Studies* 112, pp. 74-90.
- M. LYNN-GEORGE 1988, *Epos. Word, Narrative and the Iliad*, London.

- C. MIRALLES SOLÀ 1975, «Hesíodo sobre los orígenes del hombre y el sentido de *Trabajos y días*», *Boletín del Instituto de Estudios Helénicos* 9.1, pp. 3-36.
- J. V. MORRISON 1992, «Alternatives to the Epic Tradition: Homer's Challenges in the *Iliad*», *Transactions of the American Philological Association* 122, pp. 61-71.
- J. P. VERNANT 1960, « Le mythe hésiodique des races. Essai d'analyse structural », *Revue de l'histoire des religions* 157, 1, pp. 21-54.